

УДК 930.1(4)

ІМЕНА КИПЧАКІВ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ

Ярослав ПИЛИПЧУК (Київ)

Ця стаття присвячена дослідженню антропонімів кипчаків у європейських джерелах. Уперше у світовій історіографії в цій студії об'єднані матеріали слов'янських, європейських латиномовних, візантійських грекомовних та грузинських джерел. Найбільші масиви даних про імена кипчаків містяться в угорських латиномовних документах та руських слов'яномовних джерелах. Більшість імен мають надійні тюркські етимології і тільки для незначної частини імен неможливо знайти їх. Всупереч поширеному стереотипу зміїна та драконяча символіка в кипчацькій антропонімії не була поширеною. Імена кипчаків також доволі часто характеризували, якись якості чи особливості зовнішності людини. Також серед імен іноді трапляються титули. Деякі кипчацькі імена стали прототипом для героїв тюркських епосів.

Ключові слова: кипчаки, імена, антропонімія, джерела, Європа.

Эта статья посвящена исследованию антропонимов кипчаков в европейских источниках. Впервые в мировой историографии в этой студии объединены материалы славянских, европейских латиномовных, византийских грекоязычных и грузинских источников. Большие массивы данных об именах кипчаков содержатся в венгерских латиномовных документах и древнерусских источниках. Большинство имен имеют надежные тюркские этимологии и только для незначительной части имен невозможно найти их. Вопреки распространенному стереотипу змеиня и драконья символика в кипчацкие антропонимии не была распространенной. Имена кипчаков также довольно часто характеризовали, какие качества или особенности внешности человека. Также среди имен иногда случаются титулы. Некоторые кипчацкие имена стали прототипом для героев тюркских эпосов.

Ключевые слова: кыпчаки, имена, антропонимия, источники, Европа.

This article is devoted to research anthroponymy Kypchaks in European sources. For the first time in world historiography in the studies combined materials Slavic, Latin-speaking European, Byzantine and Georgian hrekomovnyh sources. The largest of these panels Kypchaks names are in Latin-speaking Hungarian and Ruthenian documents slov'yanomovnyh sources. Most names have reliable Turkic etymology and only a small part of their names can not be found. Contrary to popular stereotype of a serpent and dragon symbols in Kipchak anthroponymy was not widespread. Names Kypchaks often characterized as some kind of quality or features of a person's appearance. Also among the titles of names sometimes occur. Some Kipchak names became the prototype for the characters Turkic epics.

Keywords: kypchaki names, anthroponomy sources, Europe.

Одним із найбільш цікавих питань історії є питання з кипчацькими іменами. Існують деякі праці присвячені кипчацькій антропонії. Л. Рашонь записав кипчацькі імена в Угорщині [71]. М. Баскаков склав реєстр кипчацьких імен у слов'янських літописах [5]. Д. Моравчик та Н. Ілієв зафіксували кипчацькі імена у візантійських джерелах [67; 16]. М. Лазареску-Зобіан зафіксувала кипчацькі імена у Молдавії та Волощині [63]. Проте досі не складено повного переліку імен кипчаків згаданих у європейських джерелах. Необхідно створити повну базу даних стосовно кипчацьких імен. Завданням цієї роботи є складення повного переліку кипчацьких імен у європейських джерелах. Також необхідно дослідити кількісний склад імен, тобто відзначити скільки їх є у різних джерелах, поділити імена за групами над походженням.

Абоска. Угорський кипчак який згаданий у угорському джерелі під 1459 р. Л. Рашонь уважав, що етимологія імені похідна від куманського *abuŝqa* (у перекладі старий) [71, р. 135].

Аспа. Аспами звали двох кипчацьких ватажків 1107 р., котрі одружили своїх доньок на синах Володимира Мономаха та Олега Святославича. Один з них був сином Асеня, а інший сином Гиргеня. Один із Асп конфліктував з волзькими булгарами 1117 р. і під час мирних переговорів з ними був отруєний. Стосовно імені Аспи М. Баскаков висловив припущення, що воно походить від слів *Au* (місяць) + *oba* (плем'я), тобто місячне плем'я. Проте, на думку П. Голдена імя могло походити від *Qau* + *oba*, тобто плем'я кай. Початкове *K* випадає у ряді кипчацьких діалектів. М. Баскаков наводив й інші форми. *Aj* (місяць) + *ara* (дядя), тобто місячний дядько. *Aja-eje-ije* (пан) + *ara* (вічливе звертання до старших), дослівно – дядько з боку батька. Також можливо *Aju* (ведмідь) + *abu* (іменник), *aja* (пан) + *abu* (іменник), *aju* + *ara*. О. Пріцак уважав, що Аспи належали до племені Кай і династії Асень [5, с. 80; 37, с. 241; 24, с. 250, 282-283; 45, с. 226].

Азгулуй. Цей кипчацький ватажок згадувався під 1086 р. як князь таревський, тобто вождь племені Тарев. Був згаданий у повчанні Мономаха. Загинув під час однієї з виправ Володимира Мономаха. М. Баскаков запропонував наступні можливі пояснення етимології його імені. *Az* (мало) + *külük* (прославлений герой). Також можливий й інший варіант –

Azyq або azyg + Ly, що разом Azyqly (володіючий кликами, кликастий) [5, с. 80; 45, с. 225; 24, с. 250].

Айдар. Щодо можливості існування цього кипчацького ватажка є вагомні сумніви, оскільки він згаданий тільки у пізньому Никонівському літописі, а Лаврентіївському та Новгородському Першому літописах згадки про нього немає. Цей скептицизм висловив П. Голден. Проте М. Баскаков та Г. Федоров-Лавмдов вважали його цілком реальним. М. Баскаков розглядав кілька етимологій імені Айдар. Перша гіпотеза від *ajdar* (тюркський оселедець на голові хлопчика), друга від *hajdar* (лев). Існування вождя з таким іменем можливо, але стосовно згадки про нього в літописах відповідь негативна [5, с. 80; 45, с. 225].

Айдуа (Едуа). Кипчацька коханка короля Ласло IV, згадувалась у угорських хроніках у XIII ст. Л. Рашонні вважав, що це ім'я походить від тюркського *ay-doğa* (місяць, що сходить) [71, р. 136]

Айсупа-Асупа-Аксуна. Один з вождів лукоморських кипчаків. Згаданий у 1103 р. серед загиблих кипчацьких ханів у битві на річці Молочній (Сутінь). М. Баскаков розглядав кілька етимологій імені цього вождя. Від *ajaz* (ясний) + *ара*, тобто ясний дядько, від *öküz* (бик) + *ара*, від *oguz* (простий, грубий, невежа) + *ара*, *aqys* (благословіння) + *ара*, *asov* (допомога) + *ара* [5, с. 80; 45, с. 224; 24, с. 279; 17, с. 225].

Аклан. Належав до Бурчевичів, тобто кипчацького племені Бурдж-Огли. Згадувався в Лаврентіївському літописі під 1110 р. М. Баскаков пропонував наступні гіпотези: *aq* (білий) + *lan* (сокол), *aq-olan*, тобто чистий або чесний, *aq* (білий, чесний) + *ulan* чи *oglan* (юнак) [5, с. 80; 24, с. 250; 45, с. 226].

Акочай. Таке ім'я вирогідно мав один із придунайських чи лукоморських кипчаків. Згадок у літописах про такого вождя немає. Згадано лише, що існував Бегбарс Акочаевич. При цьому це не по батькові, оскільки батьком Бегбарса був Акум. Акочай імовірніше був родоначальником клана. За версією М. Баскакова, етимологія імені походила від сполучення слів *Aq* + *уца* (біла спина) [5, с. 81; 17, с. 761; 45, с. 226].

Акум. Батько Бегбарса Акочаевича. Подібне ім'я мав батько Акуша з лукоморських кипчаків. Також так звали батька Асеня. На думку М. Баскакова, етимологія цього імені мала три варіанти. За першим з них ім'я походило від тюркського слова *Öqüm* (куча). За другим – ім'я походило від тюркського слова *öküm/üküm* (великий). За третім – ім'я походило від тюркського слова *Oqum* (опора) [5, с. 81; 17, с. 671, 761; 45, с. 226].

Акуш. Таке ім'я мав вождь дунайських кипчаків, які у 1090 р. вдерлися в Угорщину. Також так звали одного з вождів лукоморських кипчаків наприкінці XII ст. Можливо, він належав до клану Урусобичів. На думку М. Баскакова, етимологія цього імені *Aq* (білий) + *quş* (орел, птах), тобто білий орел або білий лебідь. Дослідник припускав й іншої можливості – походження імені від тюркського слова *Aqış* благословіння. О. Прицак уважав більш правильною форму *Aq-quş* білий птах [5, с. 81; 37, с. 180; 17, с. 675; 45, с. 226; 42, с. 327 – 328; 77, р. 121; 72, s. 163 – 164; 54, s. 196 – 197].

Алак. Вождь з таким ім'ям згаданий в Лаврентіївському літописі під 1184 р. Був одним з полонених кипчацьких ватажків, захоплених у полон Святославом. За оденою з гіпотез М. Баскакова етимологія імені походила від тюркських *Ulaq-ylag-ulaq* (маленький конь, щойно народжене козеня). За іншою гіпотезою цього ж дослідника ім'я походило від тюркського слова *Ulaq* (тупий, не винахідливий) [5, с. 81; 24, с. 396; 45, с. 225]

Алдімір. У візантійських джерелах Елітіміріс, у угорських джерелах Олдамур. Жив у другій половині XIII ст. Був одним з кипчацьких беків в Угорщині. Не погодився з умовами сейма в Тетені. 1280 чи 1282 р. зазнав поразки від угорців у битві на озері Ход, утік до Болгарії. 1285 р. зиніціював похід монголів на Угорщину. Був родичем Георгія Тертера й очевидно міг бути родичем і Котяну. Належав до племені дурут. П. Павлов пропонує свою етимологію *al* (червоне)+*Temir* (залізо)= розігріте залізо. Й. Заїмов висловив гіпотезу, за якою етимологія імені Алдімір наступна. *Al* чи *El* (рука) + *Demir* (залізо) тобто Алдімір це залізна рука. В. Стоянов запропонував іншу етимологію – Айдемір. *Ay* (місяць) + *demir* (залізо), тобто місячне залізо. Л. Рашонні пропонував етимології *el-temiri* залізна держава, тобто керувати державою залізною рукою. Н. Ілієв пропонував варіант носити залізо тобто бути воїном. Цікаво, що залізна рука турецькою – це Демірел [67, s. 124, 361; 34; с. 78; 16, с. 100 – 101; 53, s. 106 – 107; 72, s. 188; 34; 35, с.400; 54, s. 226].

Алпаміш. У Нікіти Хоніата цей кипчацький вождь згаданий як Єлпуміс. Про нього також згадує Феодор Скутаріот. Цей кипчацький вождь згаданий близько 1185 р.

Тюркський варіант імені Алпаміш або Алпаміс. Це ім'я похідне від тюркського Alp (герой, сміливість, мужність). Можливо, це імя означає мужність або велетень. Алпаміш це герой тюркських епосів. Сам епос Алпаміш вважають кипчацьким [16, с. 98; 67, s. 124, 361].

Алпра/Алпер. Згаданий поряд з Узуром під 1279 р. Цей кипчацький бек у Угорщині, жив у другій половині XIII ст. і входив до оточення короля Ласло Куна. Етимологія імені Алпра (Алпар) має два пояснення. За першою гіпотезою, яку обстоюють Л. Рашонї та Н. Беренд, це слово похідне від тюрк. al (червоний)+bura (верблюд)= albura (червоний верблюд чоловічої статі). Друга мала походити від тюркських Alp (богатир)+ äg (чоловік)=Alper (чоловік-герой), тобто від тюркського означення шляхетної та сильної людини. За версією Л. Рашонї це ім'я могло мати форму Olper. У цій формі ім'я кипчацького бека згадане 1255 р. У формі Алпра ім'я згадано 1284 р. [68, р. 54 – 55, 79 – 80; 52, р. 106, 108 – 109; 82; 55, s. 310 – 316, 330; 73, s. 121; 47; 51, р. 252; 71, р. 135 – 136].

Алтабарз. Кипчак згаданий у угорському документі під 1347 р під іменем Altabarz. На думку Л. Рашонї ім'я походить від alti barz – шість барсів [71, р. 136].

Алтунопа. Кипчацький вождь кінця XI ст. та початку XII ст. Алтунопа взяв участь у битві на Вягрі 1097 чи 1099 рр. Виконав удаваний відступ і заманив угорське військо у засідку. У 1103 р. був вороже налаштований по щодо Русі. Загинув у 1103 р. у авангардному бою поблизу річки Сутінь. За версією М. Баскакова це ім'я походило від Altun (золото) + ара (дядько, батько). Можливий також варіант, що Altun (золото) + ара (вічливе звертання). У Делійському султанаті був чоловік Алтунба. Його імя мало бути тотожним з літописним Алтун-опою. П. Голден пропонував варіант Altun+oba тобто Золотий рід [5, с. 81; 24, с. 271, 279; 17, с. 254-255; 45, с. 224; 31, с. 19, 203; 58, р. 108].

Амурат. Історичність цього кипчака П. Голден поставив під питання. Цей вождь згаданий лише в Никонівському літописі, проте не згаданий в Іпатіївському, Лаврентіївському, Новгородському першому літописі. На думку М. Баскакова, це ім'я можна перекласти як обов'язок, зобов'язання. З монгольської ж мови амурад перекладається як мирний, спокійний, любий [5, с. 81; 45, с. 225].

Арбуз. Один із кипчацьких беків другої половини XIII ст. Входив до оточення короля Ласло Куна. Ймовірно брав участь у битві при Кресенбруні у 1260 р. та Дуюрнкурті у 1278 р. на боці угорців проти чехів. Погодився з умовами сейма у Тетені. А. Палоці-Хорват вважає, що етимологія імені цього вождя походить від назви кавуна тюркською мовою – arbuз [68, р. 54 – 55, 79 – 80; 52, р. 106, 108 – 109; 82; 55, s. 310 – 316, 330; 73, s. 121; 47; 71, р. 136].

Арсланопа. Один із лукоморських кипчаків. У літописах згаданий під 1103 р. Був одним із страчених русами вождів під час битви на річці Сутінь. М. Баскаков пропонував наступні етимології: Arslan + ара (лев та дядя) та Arslan + ара (лев та вічливе звертання). О. Прицак вказував, що arslan перекладається, як лев. П. Голден припонує arslan та оба тобто лев'ячий клан [5, с. 81; 37, с. 225; 24, с. 279; 17, с. 255; 47, s. 40; 58, р. 108].

Асадук. Згаданий у Повчанні Мономаха. Брав участь у подіях 1078 р., коли допоміг Олегу Святославичу повернути під свій контроль Чернігово-Сіверську землю. М. Баскаков для імені імені пропонував єдину етимологію Āsa (esi) (його розум, свідомість) + oduq (уважний) = живий розум [5, с. 81; 24, с. 248; 45, с. 224].

Асень. Кипчацький вождь другої половини XI ст. Відомо лише, що він помер 1082 р. і залишив по собі кількох синів. Цей Асень (у літописах Осінь) був братом Бегубарса та Сакзя. Осеневим називалось одне з міст донецьких кипчаків, можливо Шарукань. Асаном або Асеном Нікіта Хоніат називав одного з християнізованих кипчаків, котрий був федератом Візантійської Імперії і мав володіння у Подунав'ї. Мав християнське ім'я Іван. Скористався допомогою дунайських кипчаків, влахів та бродників М. Баскаков вважає можливими дві етимології імені Асень. Від тюркського іменика Āsān (здоровий) чи дієприслівникового звороту össin (нехай зростає). Візантійська грецька форма цього імені Асаніс. Осень слов'янська форма імені Āsān/Esen. Асень похідна від імені Есен тобто здоровий і на думку О. Прицака було також назвою і династії і клану. В. Стоянов вважає, що імя Асан може походити від тюркютського Ашина, а також пропонує свою етимологію імені вождя від тюркського прислівника esen (здоровий, радісний, життєрадісний, розумний). І. Вашарі вважає руську форму імені Асеня Осень похідною від тюрк. esen (музика, здоровий, безпека). У Синодику Борила Асеня названо Бельгуном. Це ім'я похідне від тюрк. bilgün (знаючий, розумний). Ймовірно це було прізвисько Асеня [5, с. 81; 67, s. 73 – 75, 361; 78; 37, с. 240-241; 24, с. 249; 45, с. 226; 81, р. 38 – 47].

Бейбарс (у літописах Багубарс, Багбарс, Бегбарс). Так звали кількох кипчацьких вождів. Перший з них жив наприкінці XI ст. і був споріднений з Асенем та Гиргенем. У Повчанні Мономаха вказано, що Володимир Мономах помилував кількох його синів. Інший кипчацький вождь жив наприкінці XII ст. і належав до клану Акочая. Бейбарсом звали ще одного кипчацького вождя. Він походив із племені бурдж-огли. У 40 – 50-ті рр. був мамлюком у Єгипті. Завдяки особистим талантам став еміром. Перебував на службі у єгипетських та сирійських Аййубідів. Відіграв важливу роль у перемозі над монголами при Айн Джалут у 1250 р. У 1260 – 1277 р. був султаном Єгипта й здійснив кілька десятків кампаній проти хрестоносців, монголів, кілікійських вірмен. М. Баскаков припускав, що імена Бейбарса згадані в літописах походили від *baqu* (холм) + *bars* тобто барс, котрий водиться між холмів або від слів *buq* або *bug* (корпус, осанка), звідки *Bugubars* (зі осанкою барса). С. Ковач пропонував варіант *Beubars* тобто пан-барс [5, с. 81 – 82; 17, с. 671, 761; 8; 61, р. 257]. Існує й інша можливість і форми імені. У більш пізній час було прийнято носити ім'я Бегбарс. *Vars* значив барс, а *beg* значив пан. В. Стоянов пропонує форму пан-барс [78]. Ім'я Бейбарс в арабській графіці читалось як *Baubars*, *Vaibars*, *Vaibars*, *Beubars*, *Beubars* [= *Beubars*], *Weibars* и *Vibars* [= *Baubars*]. Дзеркальне арабське відображення цього імені це Барсбай чи Барсбей. При цьому Бейбарс це ймовірно огузька форма цього імені. Казахською формою цього імені є Байбарис. Для татарської, карачаєвської, кумицької мови характерна форма Бійбарс. Давньотюркська форма цього імені Бегбарс. Власне давньотюркську форму імені запозичили літописці Русі, повідомляючи про Багбарса, Бегбарса, Бегварса. При цьому характерно, що практично всі згадані вожді мали володіння у східноєвропейських степах [8].

Баліар. Під 1322 р. в угорському документі поряд з Бітером згаданий Баляр. Він був сином Тешенча. Л. Рашоні висловив гіпотезу про те, що це ім'я походить від *Bau-er* (знатна людина, богата людина) [71, р. 138].

Балик. Так звали одного з християнізованих і булгаризованих кипчаків. Його можна вважати радше болгариним ніж кипчаком. Разом із Добротіцею Балн правив Карвунським (Добруджанським деспотом) у середині – другій половині XIV ст. В. Стоянов вважає, що етимологія цього імені могла мати дві етимології. За одною вона походила від тюркського позначення міста за іншою від тюркського позначення риби – *balıq*. Ім'я могло набути також форм Баліка чи Белек [78; 37, с. 224 – 225].

Барамук. Під 1354 р. в угорських документах згаданий Барамук син Кабака. Поки-що дослідники не зафіксували надійері етимології. Л. Рашоні вказував на аффікс *tuq* у цьому слові [71, р. 137].

Барак. Так звали одного з кипчацьких вождів, котрі потрапили у полон до Святослава 1184 р. М. Баскаков виводили це ім'я від тюркського слова *Baraq* (кудлата собака). Під 1521 р. в угорському документі згаданий Деметрій Бараг [5, с. 82; 78; 24, с. 395; 17, с. 632; 45, с. 225; 71, р. 137].

Басараб. Так звали засновника правлячої династії Волощини. Він був сином Тихомира. На думку П. Павлова, М. Лазареску-Зобіан та А. Гьокбеля Басараб, як і його рід, мав кипчацьке походження. Зазвичай етимологію цього імені вважають похідною від тюркських слів *bas* (придушувати, правити, керувати) + *ag* (чоловік) + *oba/aba* (батько, дядько, старший брат). Басараб у перекладі значило правлячий рід, який походить з правлячого роду. У латиномовних джерелах ім'я згадувалось як *Bazarab*, *Bazarad*, *Bazaras*, *Vozorab*, *Basarat*. Закінчення на *-d* можуть бути пояснені угорською адаптацією цього тюркського імені [16, с. 101; 63, р. 267; 35, с. 400; 81, р. 152]. І. Вашарі вказує, що ім'я Басараб походить від куманського *Basar-oba* [81, р. 149 – 152]. Зважаючи на чергування *b* та *m* у тюркських мовах *Basar-oba* можна читати ще як *Masar-oba* [66, р. 109]. А. Гьокбель вказує, що ім'я батька Басараба Тохомер походить не від Токтомер, а від Токомер [60, р. 654; 81, р. 152].

Басти. Кипчацький ватажок з таким іменем згаданий під 1223 р. За даними галицько-волинського літописця прийняв християнство. Племінна та кланова належність невідома. М. Баскаков уважав ім'я похідним від *bas* (придушувати) + суфікс *dy/di*. *Basty* у перекладі з тюркського який перемиг [5, с. 82; 17, с. 741; 45, с. 226].

Башкорт. Це ім'я кілька раз згадувалось у літописі. Перший раз згаданий у літописі під 1159 р., допомагав князю-ізгою Івану Ростиславичу Берладнику здійснити похід на Галицьке Пониззя. Спроба домогтися від ізгоя даними полоненими русами була невдалою. Під 1160 р. допоміг Ізяславу оволодіти Києвом, також ця кампанія була невдалою. До Башкорта втікла одна руська княжна. Інший вождь із іменем Башкорт був згаданий 1184 р.

як полонений Святослава. На думку М. Баскакова, ім'я походило від тюркських *baš* (голова)+*qurt* (вовк), тобто ім'я перекладалося дослівно вожак вовків [5, с. 78; 24, с. 396; 17, с. 501; 45, с. 225].

Бачкольда. У угорських джерелах був згаданий під 1267 р. як володар села *Aranylábúvács*. Л. Рашоні пропонував кілька етимологій. Одна походила від кримського та османського *badž+qoldi* (запитувавший у старої жінки) [71, р. 136]

Беглюк, Белук, Белук. Кипчацький ватажок племені бурдж-огли у середині – другій половині XII ст. Був тестем Рюрика Святослава. Був батьком Гзи. Згаданий у літописах під 1162, коли став свояком Ростиславичів. У 1167 або 1168 р. Ярослав Всеволодович напав на кочів'я Беглюка і з того часу почалися активні походи бурдж-огли на Русь. М. Баскаков уважав правдоподібною таку реконструкцію етимології його імені: *bek/berk* (міцний) + *lyq/liq* = *beklik* (міцність, твердий, міцний, твердий) [5, с. 82; 17, с. 532; 37, с. 182; 38, с. 125].

Беке. Під 1347 р. під цим ім'ям згаданий син Атлабарза. З казахської мови *beki* прищ. Також існує інша етимологія з казаської та татарської мови як *beki* – знатна дама [71, с. 137].

Белдюз. Один із вождів лукоморських кипчаків. Згаданий під 1103 р. як один із страчених кипчацьких вождів. Був багатим і пропонував за себе викуп. Святополк хотів його помилувати, але Володимир Мономах наполіг на його страті. М. Баскаков пропонував кілька варіантів етимологій його імені. За першою вона походила від *Bil-düz=Bildüz* (повідом). Друга етимологія була похідною від *beli* (від *bel* талія) + *düz* (прямий). Тобто ім'я означало його пряма постава. Була ще одна версія, яка пов'язувала ім'я зі словом *balduz* (свояк) [5, с. 82; 24, с. 279; 17, с. 255; 45, с. 225].

Більге-тегін. Згаданий під імена Белкатгін та Балкатгін у Повчанні Володимира Мономаха. 1078 р. допомагав разом з двома іншими кипчацькими ватажками відвойовувати Чернігово-сіверську землю. У 1086 р. воював під Новгородом-Сіверським. На думку М. Баскакова етимологія прозора й походить від *Bilge* (мудрість, мудрий) + *tegin* (принц). Більге-тегін значить мудрий принц. На думку дослідника можлива й інша етимологія – *bel* (талія, поясниця, постава) + *qat* (твердіти). До слова додається аффікс *gin/qyn/kin* у результаті чого отримуємо *Beli qaqtyn*, тобто людина з міцною поставою (спиною) [5, с. 82; 24, с. 248].

Бітер. Під 1292 р. в угорському джерелі згаданий Бітер син Течеуча. Л. Рашоньї вважав, що воно походить від тюркського слова *bit* припинити, готовий, зростати [71, р. 137].

Бердаша. Історичність існування цього вождя під сумнівом. Згаданий у тільки в Никонівському літописі *Ber* (давати) + афікс *dy/di* тобто *вын дав. Berdi*. Можливо, форма походить від *Alla*, *Hudaj*, *Tengri berdi*, тобто Бог дав. Закінчення *ša* (Бердаша), це слов'янська адаптація імені Берді. На думку П. Голдена це ім'я монгольського чи навіть постмонгольського часу [5, с. 82; 45, с. 225; 56, р. 300].

Бердібек. Історичність існування цього вождя сумнівна, оскільки він згаданий тільки в Никонівському літописі. М. Баскаков запропонував етимологію *Tengri Berdi* (Бог дав) + *bek* (пан)). До того ж ім'я Бердібек не трапляються до монгольських часів у східноєвропейських степах [5, с. 82; 45, с. 225].

Болден. Під 1322 р. в угорському документі згаданий як син Ямула [71, р. 138].

Бокміш. Кипчацький вождь 80-х рр. XII ст. належав до племені іт-огли. Був братом Тоглия (Ітилия). Згадувався в Іпатіївському літописі у 1183 та 1184 рр. 1184 р. потрапив у полон до Святослава. М. Баскаков запропонував етимологію імені від *baq* (дивитися за випасом худоби) + суфікс *myš* або *miš*, що в підсумку дає дивлячийся за випасом худоби [5, с. 82-83; 17, с. 632; 45, с. 225].

Болуш. Кипчацький ватажок середини XI ст. Був згаданий у літописах під 1054 та 1055 рр. Був першим кипчацьким вождем установившим контакт з Руссю і ймовірно тіснив огузів з Дніпровського Лівобережжя. М. Баскаков висловив два припущення щодо етимології його імені. Перша від слова *bülüş* (спустошення). Друга похідна від *boluš* (помічник або той хто надає допомогу) [5, с. 83; 24, с. 162; 17, с. 152].

Боняк. Був союзником Візантії 1091 р. Очоловав дунайських кипчаків. У 1097 чи 1099 рр. надав допомогу галицьким Ростиславичам і перемиг угорське військо в битві на річці Вягрі. В угорських джерелах згаданий як Міркода. Найзапекліший ворог Русі. Здійснював походи 1095 та 1096 рр. Ледь не увірвався в Київ. 1105 та 1107 рр. здійснив напади на кордони Русі. У битві на Сулі разом з Шаруканом був переможений русами.

1116 р. проти нього спрямував похід Володимир Мономах. Помер орієнтовно в першій чверті XII ст. У нього був син Севінч. Ще один Юоняк жив у середині XII ст. За М. Баскаковим, є кілька гіпотез щодо етимології його імені. Перша гіпотеза, за нею ім'я походить від *bānāk* (родиме пятно). За другою Боняк походить від *bojun-mojun* (шия) + *aq* = *boj(u)naq*. Боняк – це білоший. За третьою Боняк походить від *bojnaq* (ящерка). П. Голден вважав можливим, що його ім'я походило від уйгурського імені *Bongaq*. Л. Рашоні вважав ім'я похідним від тюрк. *bön* (старий). Таке ім'я на думку П. Голдена як і Кипчак було одним з захисних імен [5, с. 83]. У формі Маніак згадувалося у Анни Комніної. Д. Моравчік та О. Прицак вважали його формою согдійських слів *Mani-ax* тобто товариш (брат) Мані [67, s. 181, 361; 22, Книга 8, Параграфи 4-6; 45, с. 224; 56, р. 300].

Бортц. Вождь племені кунун, жив у першій половині XIII ст. Ймовірно йому належала ініціатива нападів на угорські коматіти Фегераш та Брагшов. Був переможений тевтонськими лицарями. У 20-х рр. XIII ст. пішов на зближення з Римом та Угорщиною. Прийняв християнство 1228 р. 1229 р. мав узяти участь у кампанії угорців за оволодіння Галичиною. Був похований не за традиційним кипчацьким звичаєм, а в якійсь вежі. С. Ковач вказує, що в латиномовних хроніках траплялися й інші форми імені цього кипчацького вождя – *Brut*, *Vauch*, *Bruch*. У Хроніці Емони він згаданий як вождь вальвів *Wogicius*. За джерелом цей вождь був хрещений у 1227 р. Відносно етимології імені, то деякі дослідники вважають його похідним від тюркського (перець). П. Голден вважає, що тюркське ім'я Бортца було *Bars*, *Boğ* или *Boğ*. В. Спіней вважав можливою імені Бортц формою Буртчі. С. Ковач висловила кілька гіпотез щодо етимології імені кипчацького вождя. За одною з них ім'я Бортц це слово *Барс*. Дослідниця пов'язувала цю форму з ім'ям Бегуварса у Іпатіївському літописі. Етимологія *Bars* (барс) можливо, коли зважати, що у тюрк були популярні тваринні тотеми, зокрема кошачі тотеми. За іншим припущенням Бортц значив *Boğ/Voğz*, тобто борг. За третьою ім'я походило від *Boğ* тобто перець. Однак ці пояснення здавались С. Ковач непереконливими і вона пов'язувала ім'я Бортц з етнонімом бурджогли [9, с. 326; 33, №2, с. 4–5; 74, р. 52; 36, с. 577; 61, р. 256–259; 76, р. 423–424].

Бузкан. У угорському документі під 1333 р. Згаданий Бузкан син Арбуза. Л. Рашоні вважає, що це ім'я похідне від тюрк. *Buzğan* (знищити, знищуючий) [71, р. 138].

Букур. У угорському документі під 1352 та 1354 рр. згадана особа за іменем *Buchuer* чи *Bochwr*. Л. Рашоні вважає, що це ім'я схоже на *buçur* з давньотюркських рунічних надписів [71, р. 138].

Бутемер. Кипчацький бек з племені Ілончук (йилан). Згаданий в угорському документі під 1342 р. Перебував на службі у угорців. Служив Карлу Роберту та Людовику з династії Анжу. Л. Рашоні вважає, що це ім'я походить від дієслова *büt* (народжувати, зростати) плюс *mer*, *mer* [64; 65; 68, р. 59; 71, р. 138].

Бякоба-Бякоб. Кипчацький вождь згаданий в Іпатіївському літописі під 1180 р. За гіпотезою М. Баскакова, це ім'я походить від *bek* або *berk* (міцний) + *ара* (дядя по батьку) [5, с. 83; 17, с. 623; 45, с. 155].

Ванчук. Під 1333 р. в угорських документах згадувався Кунчек, син Ванчука з племені чертан. Ванчук був кипчацьким аристократом [71, р. 146].

Гзак-Кза. Син Белюка з бурджогли та батька Романа Кзіча з цього ж племені. Жив у другій половині XII ст. Відзначився походами на Русь у 1169, 1185, 1193 рр. Найбільш затятий ворог Ігора Святославича. Блокував шлях з варяг у греки. Ймовірно, вождь Гза згаданий як Котзас у хроніці Нікити Хоніата. Цей вождь брав участь на боці болгар в Адріанопольській битві. І. Вашарі вважав, що Котзас візантійської хронік відповідає тюрк. *Qoja*. [17, с. 632, 641, 675; 67, s. 164, 361; 81, р. 50; 40] За М. Баскаковим ім'я Гза походить від тюркського *qozu* ягня. Друга етимологія дослідника – це етимологія Гзак від *göz-i* (тобто той, хто має бельмо). О. Прицак схилився до того, що більш правильна перша етимологія, але висловив ряд зауваг. У Східному Туркестані *qozi* (ягня) мало форма *Qoza*. Слов'янська калька цього імені звучала Коза. Гзак у словянському варіанті виявився внаслідок демінутивного суфікса *ak* [5, с. 83; 37, с. 235–236; 45, с. 266].

Гиргень. Згадувався в літописі лише один раз (у 1107 р.) і тільки у зв'язку шлюбу доньок Асп з Рюриковичами. Був братом Асеня з племені Кай та Аспи з цього ж племені. За М.Баскаковим *girgin* (ласкавий, вкрадливий, зухвалий), *kirgin* (який досягнув мети, або який бажає досягнути мети), *kürgen* (зять) [5, с. 83; 17, с. 259; 45, с. 225; 24, с. 283].

Дрман. В угорських документах люди з цим ім'ям згадані під 1285 та 1406 рр. У сербському Житії Мілутіна Дрман згаданий як правитель області поблизу Бранічево і

Белград, брат Куделіна. Вони воювали проти сербів 1292 р. та були союзниками відінського деспота Шишмана. Стосовно імені Дрман, то В. Стоянов запропонував кілька етимологій. Дрман тюркською мовою мав мати наступне написання *Derman, Durman, Darman*. Тюркське слово *Dur/tur* значило стояти, зупинятися. *Derman* походило від тюркського дієслова *dega* боротися. Н. Ілієв уважав можливий болгарський переклад нехай живе [12; 78; 16, с. 100; 81, р. 101 – 104, 107 – 108; 35, с. 398 – 400; 71, р. 140].

Дулєп. Цей кипчацький ватажок згаданий раз у Никонівському літописі, що дає підстави сумніватися в його існуванні. За М. Баскаковим було дві етимології цього імені. Перша від азерб. *dülāb* (колесо, інтриги, хитрощі). Друга етимологія від тюркського слова *tilbä/dilbä* (дурний). На думку П. Голдена, це ім'я монгольського чи навіть постмонгольського часу [5, с. 83; 24, с. 300].

Дьолма. У угорському документі під 1292 р згаданий Келдеч син Дьолми. На думку Л. Рашоньї етимологія імені похідна від тюрк. *Yul* та *yoI* (вирішити, сльози) [71, р. 140].

Дьолча. У угорському документі під 1455 р. згаданий Бенедикт він же Дьолча. Л. Рашоньї виводить етимологію слова від *Jolči* або *Yolču* [71, р. 140].

Ексн (Ексна). У літописах згаданий 1184 р. як полонений Святослава За М. Баскаковим, етимологія імені походить від *jaq* (повнішати, бути приємним) + *syn* = *kaksyn* нехай повнішає, нехай подобається [5, с. 84; 24, с. 395; 45, с. 225].

Єльтут. Брат Кончака та син Отрока. Від нього походило відгалуження династії Шаруканідів – Єльтукове. Загинув 1180 р. під час походу русів. М. Баскаков, П. Голден та О. Пріцак наводили єдину етимологію цього імені – *el* (народ) + *tut* (тримати) = *eltut* (прав державою, тримай рукою) [5, с. 84; 56, р. 306].

Ємгазя. Історичність цієї особи під питанням, оскільки він згаданий під 1107 р. у Никонівському літописі. Ніхто інший про нього не повідомляв. Етимологію цього імені М. Баскаков виводив *jem* (їжа) + *qodža* (пан), по інакшому повар [5, с. 84].

Енфем. Вождь дунайських кипчаків другої половини XI ст. Згадувався поряд з копульхом під час походу на Угорщину 1090 р. Загинув у битві на річці Паганті (Поганч) у битві у якій угорці перемогли кипчаків [42, с. 327 – 328; 77, р. 121; 72, s. 163 – 164; 54, s. 196 – 197].

Ержебет. Донька Сейхана з племені Чертан. У 1247 р. одружилась на угорському принці Іштвані, котрий потім став королем Іштваном V. Коханка Йоахіма Гюткеледа. Мати угорського короля Ласло IV. Володіла землями в Мачві та Боснії. Мала власну печатку, де називала себе Божою ласкою королевою Угорщини та донькою імператора куманів [81, р. 99, 102 – 103; 51, р. 261 – 263; 68, 53, 7s. 7 – 78].

Ітилий, Тоглий. Кипчацький хан другої половини XII ст. Очолював плем'я іт-огли. На думку М. Баскакова, Ітилий похідне від *jeti* (сім)+*lik*=*jetilik* сімка, сьомий. На думку О. Пріцака, Тоглий передає тюркське *it-ogli*, тобто сини собаки [5, с. 79; 37, с. 180].

Ітлар. Кипчацький посол у Переяславі у 1095 р. Був вбитий за наказом Володимира Мономаха. Його страта призвела до тривалої війни Боняка з Руссю. Ім'я Ітлар М. Баскаков вважав похідним *it* (собака) + *lär* = *itlär* (собаки). Аналогічно вважали А. Зацьковські та О. Пріцак [5, с. 79; 37, с. 185].

Йона. Християнське ім'я кипчацького володаря, який втік від монгольського завоювання до Болгарії. Помер у 1241 р. Його поховання було описано Жаном де Жуанвілем. Також про нього згадував Альберик де Труа Фонтене [14, с. 118; 46, s. 949 – 950].

Кабак. У угорському документі під 1351 р. згаданий Барамук син Кабак. Етимологію імені Л. Рашоньї виводить від тюрк. *Qabak* (тиква) [71, р. 141].

Кайтор. У угорських документах під 1428, 1448, 1473, 1484 р., згаданий Тома, він же Кайтор де Пабе. Л. Рашоньї вважав це ім'я похідним від тюрк. *Qayt* (повертатися) [71, р. 142].

Калотан. Відомо тільки, що він був батьком хана Коряза. М. Баскаков уважав можливими кілька етимологій. Перша з них *qul+ata* тобто батько раба. Друга *qul+aba* тобто дядько раба. За третью ім'я Калотан це спотворене *qul atan* тобто раб верблюда як символ величі. Однак сам Коряз був маловпливовим і наврядчи його батько був могутнім [5, с. 84; 17, с. 632; 45, с. 225].

Камоса. Син Оселука, брат Тюрнака, дядько Святослава Олеговича. Жив у середині XII ст. Мав походити з одного з племен наддніпрянських кипчаків. Належав до так званих диких половців [56, р. 298; 17, с. 334].

Карач/Карас. В латинській графіці його ім'я було написано як Karaz. У болгарській історіографії зазвичай вживається форма Караџ. Був одним з трьох кипчацьких беків, котрі повстали проти царя Борила 1213 р. На думку Н. Ілієва та Л. Рашоньї етимологія цього імені походить від турецького та огузького імені Караджа. Є дві етимології. Одна походить від турецького позначення серни, а друга – від прикметника чорний. У першому варіанті буде більш коректним варіант перекладу як буде як серна. На думку І. Вашарі, більш правильна форма Karas. Саме в такій формі це ім'я траплялося в Угорщині. Окрім того, траплялось ім'я Караџа [16, с. 99; 81, р. 59; 71, р. 141].

Карли. Відомо тільки, що він був батьком вождя лукоморських кипчаків Кобяка. Його ім'я відоме тільки завдяки сину у якого літописці згадували по батькові. М. Баскаков уважав можливою одну етимологію: qar (сніг)+ly, тобто qarly (сніговий). П. Голден перекладав qarlı як вкритий снігом [5, с. 84; 45, с. 226; 56, р. 308].

Качман. Під 1247 та 1340 рр. в угорських документах згадані кипчаки за іменем Качман. Л. Рашоньї вважає можливою етимологію Kač+man [71, р. 141].

Кайран. Кипчацький бек другої половини XIII ст. У джерелах згаданий як правитель з племені бурдж-огли. Згадувався у угорських документах як бек кипчаків під 1266 та 1288 рр. Можливо, ім'я мало форму Кайран. У Юань-ші згаданий дід Бухуму кангл Кайран-бай [65; 49, р. 44; 21, с. 23; 20, с. 99 – 100; 19, с. 35 – 36; 59, р. 28 – 29; 71, р. 142].

Келдеч. Під 1292 р. у угорському документі згаданий Келдеч син Дьолми. Л. Рашоньї вважав його похідним від тюркського Keldik [71, р. 142].

Келдечині. Під 1268 р. в угорському документі згаданий Келдечині. Л. Рашоньї вважає це ім'я похідним від імені Келдеч [71, р. 142].

Кеменече. Один із кипчацьких беків другої половини XIII ст. Входить до оточення короля Ласло Куна. Ймовірно брав участь у битві при Кресенбруні у 1260 р. та Дюрнкурті у 1278 р. на стороні угорців проти чехів. Погодився з умовами сейма у Тетені. Був одним з вбивць короля Ласло. Етимологія цього імені походила від тюрк. kāmānče (невеликий лук) [68, р. 54-55, 79-80; 52, р. 106, 108-109; 32; 33, №2, с. 7, 9; 82; 55, s. 310-316, 330; 73, s. 121; 47; 51, р. 252].

Кечел. Під цим іменем (Kechel, Keczal) під 1412 та 1493 р. згадані кипчаки. Л. Рашоньї вважав його спотвореною формою тюрк. Qizil [71, р. 142].

Кістра. В угорському документі під 1347 р. згадувався син Япзи. Це слово було похідним від qış-tuga (зимівля, зимівник) [71, р. 142].

Кітаноп. Кипчацький вождь кінця XI – початку XII ст. Згаданий серед загинувших кипчацьких ватажків у битві на Сутіні у 1103 р. Швидше за все, належав до лукоморських кипчаків. Щодо етимології цього антропоніма, то М. Баскаков пропонував форму Qitan+ора племя киданів. Також можливими він уважав форми Kötān (кишківник)+ара та Qutang (благословений). О. Прицак наводив форму Qitay/Qitan. У множині антропонім звучав Qitat. У літописах також згадувався кипчацьких посол Кітан, який був страчений Мономахом у 1095 р. Посол Кітан, як і Ітлар, мав належати до лукоморських кипчаків. Проте Ітлар мав належати до іт-огли, а Кітан – до роду Кітан. Версії про походження імені від племені киданів притримувався П. Голден [5, с. 84 – 85; 37, с. 245; 24, с. 227, 279; 17, с. 217, 255; 45, с. 224, 225; 56, р. 302].

Клеопа. Елінізована форма імені кипчацького ватажка, котрий перебував на службі у Візантійській Імперії у середині XIII ст. Це ім'я згадано у Феодора Скутаріота та в листі Феодора II Ласкаріса. На думку Н. Ілієва, можлива помилка переписувача, котрий переплутав альфу та ламбду. На думку болгарського дослідника, ім'я могло звучати як Каєпа тобто Qay-ара. Можливий переклад чоловік з племені кай. Можливі варіанти – Аєпа, Айапа, Кайапа. Другий можливий варіант аналогічний перекладу імені Аєпа [67, s. 161, 361; 16, с. 99; 35, с. 391].

Кобан. Згаданий у Іпатіївському літописі під 1190 р. Згадано, що він був братом Колдечі. Належав до лукоморських кипчаків. Після війн з Руссю у 1190-1191 р. ймовірна їхня участь у подіях на Балканах. Ім'я також траплялося в спотвореній латинській формі Guban. Ймовірно Кобан прийняв участь у війні болгар проти угорців у 1202 р. у районі Мачви. Також ймовірна його участь у спільних походах болгар та кипчаків проти Візантійської Імперії наприкінці XII – на початку XIII ст. На володіння Кобана мав здійснити кілька походів волинський князь Роман Мстиславич. Можлива його належність до клану Урус-оба. На думку М. Баскакова можливі дві етимології – Qoran (високий, великий, переможний, здоровий) або Qaban (свиня). На нашу думку, більш ймовірно є

перша етимологія, оскільки цей хан був одним із найвпливовіших кипчацьких вождів свого часу [5, с. 85; 82].

Кобяк. Вождь лукоморських кипчаків, правив у другій половині XII ст. Належав до клану Урус-оба. Його батьком був Карли. Відзначився спільним з Кончаком походом на Русь у 1170 р. Кобяк загинув під час походу русів 1183 р. Відзначений у Слові про полк Ігоревич як поганин тобто язичник. М. Баскаков пропонував етимологію імені Кобяк від Көрек (Köbek) велика собака. П. Голден запропонував подібну гіпотезу з перекладом Көрек (Köbek) тобто Кобель [5, с. 85; 24, с. 395; 17, с. 632; 45, с. 226; 56, с. 308].

Козл Сотанович. Згадувався в Іпатіївському літописі під 1180 р. Загинув під час участі в спільному з Кончаком поході. Був переможений русами і вбитий разом з Ельтутом. Стосовно етимології імені, то М. Баскаков запропонував чотири етимології. Перша це Козл похідне від тюркського Qozy /quzy (ягня, вівця). Друга етимологія похідна від Qozyly, тобто народився під знаком Овен, власник вівці. За третьою етимологією ім'я походило від тюркського дієслова Qozyl (приєднуйся). За четвертою від Quzyl (червоний). За п'ятою – від Qazal (дерев'яний молот) [5, с. 85; 45, с. 225; 17, с. 632].

Кокусь. Він же Кокус. У літописі згаданий поряд з Аклоном Бурчевичем. Необхідно зауважити, що перед імя Аклан стають слово син, тобто Аклан міг бути сином Кокуся. Бурчевич ж не було по-батькові, а було ознакою приналежності до племені бурдж-огли. За даними Повчання Мономаха Кокуса, поряд з Акланом та Азгулуем було страчено русами, а їхні мертві тіла кинуті в річку славлю. За припущенням М. Баскакова, було кілька етимологій цього імені. За першою з них ім'я похідне від тюрк. köküš/kögys (серце, груди) + ly = köküšli (холоднокровний, хоробрий). За другою і невирогідною ім'я походило від kök (рід) + süz = köksüz (без роду). За третьою гіпотезою ім'я походило від köküšk (синюватий) [5, с. 85; 24, с. 250].

Кол. У джерелах згаданий як батько Копульха. Один з вождів дунайських кипчаків. Мав жити у другій половині XI ст. Угорські джерела зафіксували плем'я qol. І. Башкі пов'язував його з тюркским qul (раб) [49, р. 46].

Колгуна. Під таким іменем у уорському документі під 1332 р. Згадувався кипчак, котрий був сином Боклова. Л. Рашонь вважав можливою етимологією від монг. Qulquna та тюрк. Qulqana (миша) [71, р. 143].

Колдечі. Кипчацький хан кінця XII – поч. XIII ст. Брат Кобана, належав до клану Урус-оба. Був згаданий у зв'язку з походом русів на Івлю (Інглець) 1190 р. Зазнав поразки від русів. Етимологію імені М. Баскаков виводив від qolda (допомагати, протягати руку) + складний афікс da-g-čy=qoldagčy (той, хто надає допомогу). М. Баскаков розглядав й альтернативну версію, за якою Колдечі походить від qoldačy (злидар) [5, с. 85; 17, с. 761; 45, с. 225].

Кондам. В угорських документах під 1315 та 1385 г. згаданий Кондам та Юпухо (Ябгу) з племені кол (кулаба-огли, кол) [71, р. 143].

Кончак. Кипчацький вождь, належав до династії Шаруканідів і належав до племені токсоба. Відзначився походами на Русь у 1170, 1174, 1185 рр. Приймав участь у руських усобицях у 1179 – 1180 рр. Переміг Ігоря Святославича у 1185 р. і здобув місто Римов. У 1187 р. став свояком Ігоря Святославича видавши за його сина свою доньку Етимологію цього імені М. Баскаков виводив від qongčaq кольчужні наберединики, наколіники. М. Расанен та О. Прицак вважали можливою етимологією копчак тобто старі дублені штани [5, с. 85; 37, с. 236 – 237; 49, р. 53].

Копульх. Один з вождів дунайських кипчаків. Син Кола. Здійснив напад на Угорщину у 1090 р. Спустошив Угорщину до Біхара. На зворотньому шляху угорці під керівництвом Ласло перемогли Копульху на річці Паганті (рівчак Поганч) поблизу сучасного міста Тімішоара [42, с. 327 – 328; 77, р. 121; 72, с. 163 – 164; 54, с. 196 – 197].

Кордук. Під 1340 р. у угорському документі був згаданий Кордук. Л. Рашонь вважав можливою етимологією від тюрк. Qurduq або qur (приготуватися, встановити) [71, с. 143].

Коряз Калотанович. Кипчацький вождь, один із малозначних вождів. Згадувався при подіях 1183 р., коли руси перемогли кипчаків. У 1184 р. потрапив у полон до Святослава. На думку М. Баскакова ім'я Коряз походить від тюркського слова kögäs (приятель). Дослідник пропонував й іншу етимологію, зокрема qoraz (півень), або kiräs (заповітний) [5, с. 86; 17, с. 632; 45, с. 225].

Костук. Костука в історичних джерелах не згадували. Проте відомий Обовли Костукович, дрібний кипчацький володар на межі з Чернігово-Сіверськими землями. На

думку М. Баскакова, ім'я Костук може походити від тюркських слів *köstek* або *köstök*, що позначали пути для конів. За альтернативною гіпотезою дослідника ім'я могло походити від перс. *Küstāh*. Проте незрозуміло навіщо використовувати іранський термін, якщо є тюркський відповідник [5, с. 86; 45, с. 225; 17, с. 663].

Котян. Так звали вождя племені дурут. Цей хан брав участь у руських усобицях в 1205, 1211, 1235 рр. 1229 р. він підтримав Данила Романовича проти угорського королевича Коломана та вождя племені кунун Бортца. Відомо, що він був згаданий Рогерієм та Альбериком де Труа Фонтене як вождь тих кипчаків, котрі переселилися в Угорщину до Великодня 1239 р. У латиномовних джерелах ім'я Котян має форму *Kuthen*. Угорською мовою Котян буде *Kotony*. За свідченнями Рогерія Котян прийняв хрещення і дотримувався католицької течії християнської віри. На думку М. Баскакова, було кілька етимологій імені Котян. За першою з них ім'я походило від тюркських *kütäh/kütäk* (короткий, малий). За другою імя походило від тюркських *kötek/kotäk* чурбан, пеньок. За третьою ім'я Котян походило від тюркських *kötän/köten* (кишківник). У візантійських джерелах згадував Котаніц Торнік. Можливо його ім'я походить від тюрк. *Qotan* [5, с. 86; 10, с. 81 – 82; 31, с. 62, 265; 17, с. 742, 747 – 751, 753 – 754, 761; 46, s. 946; 39, с. 541 – 542; 23; 26, 18; 68, р. 50 – 51; 35, с. 392; 71, р. 143 – 144].

Кочола. Кипчак під таким ім'ям згаданий під 1340 р. у угорському документі. Л. Рашонь вважає можливою етимологію цього слова від тюрк. *Qoja* (пан, багатий) [71, р. 142].

Кубасар. Кипчацький бек з числа так званих колишніх кипчаків (картвелізованих кипчаків-токсоба, котрі прийшли в Грузію з Отроком), жив в Грузії в середині – другій половині XII ст. Брав участь у боротьбі за владу у Грузії на боці Юрія Андрійовича. П. Голден вважає ім'я похідним від *Qun +basar*, *Qum +basar*, *Qub+basar*. Також він вважає можливим варіант *Qu(w)+basar* [18].

Куделін. Кипчацький ватажок, що правив болгарськими володіннями у районі Мачви. Згаданий у "Житті Милутіна" в доробку сербського архієпископа Данила II. Брат Дрмана. Воював з угорцями у 70-80-х рр. XIII ст. Переможений на початку 90-х рр. XIII ст. Як і його брат Дрман шукав допомоги у відінського деспота Шишмана. На думку Н. Лієва, ім'я перекладається з болгарського прокуден – тобто нещасливий. У тюркських мовах мав би мати аналог кибчак [12; 16, с. 100; 81, р. 101 – 104, 107 – 108; 35, с. 398 – 400].

Кутлу-Арслан. Кипчацький бек, жив у Грузії в середині та другій половині XII ст. Брав участь у боротьбі за владу у Грузії у 80-ті рр. XII ст. Був союзником Юрія Андрійовича (сина Андрія Боголюбського). Етимологія імені прозора і походить від тюрк. *Qutlug* (щасливий) + *Arslan* (лев) = тобто щасливий Лев [18].

Куман/Кунам. Кипчацький вождь згаданий в 1103 р. Був страчений русами після перемоги в битві на річці Сутінь. М. Баскаков запропонував кілька версій етимології цього імені. За однією з них ім'я походить від тюркського *quman* (жовтий, блідий). За іншою гіпотезою того ж дослідника куман похідне від тюркського *quw+man* (*quw* лебідь, *man* афікс, можна позначати великий лебідь) [5, с. 86; 24, с. 279; 17, с. 255; 45, с. 225].

Кунчег. Під 1333 та 1347 р. згадувався коміт капітан кипчаків Кунчег. Він походив з племені чертан. Л. Рашонь вважав це імя спотвореною формою імені Кончак (це слово позначало штани) [71, с. 143].

Кунуй. Кипчацький вождь згаданий Нестором під 1096 р. На думку М. Баскакова, від тюркського *qonuk* (гость). Дослідник також уважав можливими варіанти *qonuj*, *qunuj*, тобто похідні від тюркського *künü* друг [5, с. 86].

Куртк або куртик. Кипчацький ватажок згаданий під 1103 р. Був одним з вождів лукоморських кипчаків. М. Баскаков розглядав кілька гіпотез, щодо походження імені вождя. За першою ім'я походило від *qurtqa* стара жінка (і це мало ймовірно). За другою гіпотезою імя походило від тюркського числівника *qurqta* сорок. За третьою *qurt* (вовк)+*uk* = *qurtyuk* вовчання. Остання гіпотеза нам видається найбільш переконливою з огляду на популярність вовчого тотема у кипчаків [5, с. 86; 24, с. 279; 17, с. 255; 45, с. 225].

Курия. Кипчацький вождь кінця XI ст. Встановити племінну належність складно. Можливо, він з того ж племені (іт-огли), що й Тугоркан. 1096 р. Тугоркан і Курия взяли в облогу. Під іменем курия відомий і правитель одного з племен печенігів середини X ст. М. Баскаков пропонував кілька етимологій. За першою з них ім'я походило від тюркських слів *küräk/körek* гарна фігура, краса. За другою імя було похідне від тюркської назви

бурундука kūrāk/kögük бурундук. За третьої гіпотезою Куря походило від тюркської назви лоша kürgä [5, с. 86; 17, с. 221; 45, с. 224].

Кучмек. Під 1283 р. згадані Іван та Кучмек християни-кипчаки. Л. Рашоньї вважав можливою етимологію від тюрк. Коштек (відійти, відкочувати) [71, р. 143].

Кчій. Під іменем Кчій (Кочій, Кічік, Кучук) у 1103 р. згадував один із вождів лукоморських кипчаків. Вождь з таким іменем був страчений русами. Стосовно етимології цього імені, то М. Баскаков пропонує два варіанти. За першим це ім'я походить від тюркських кісі/кічік (маленький, молодий, невеликий). Ще раніше цю гіпотезу висловили П. Меліоранський та А. Заяцбквскі. За іншим запропонованим М. Баскаковим варіантом ім'я походить від тюркського күйүк (щениця) [5, с. 86; 24, с. 279; 17, с. 55].

Кунячюк, Кюнячок. Серед загиблих у руській усобиці у 1180 р. згаданий вождь з таким іменем. Він загинув під час битви на Чорторії. М. Баскаков висловив шість припущень стосовно етимології цього імені. За першим з них ім'я походить від көпі (прямий, справедливий, відвертий, надійний, друг, приятелька)+чүк = көпічүк (справедливенький, надійненький або күнічүк заздрісний). За другим, ім'я похідне від тюркських күнеч/күнеш + чүк = күмеччүк (сонечко). За третім Кунячюк походить від тюркського күндädžik (герой, богатир). Четверте припущення мало ймовірне. Дослідник виводив її від кінісук (коханець, коханка). За п'ятим – це зменшена форма від көпчек (штани). А шосте зовсім неймовірне – від күнгчүк (раб, рабиня) [5, с. 86 – 87; 17, с. 623; 45, с. 225].

Лазар. Кипчацький вождь з християнським іменем. Ймовірно, належав до дунайських кипчаків. Жив у середині XII ст. і 1148 р. був захоплений у полон ромеями поблизу Тенуормона, де очевидно розміщувалася його ставка. [67, с. 177, 361].

Продовження статті в наступному номері.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анчабадзе З.В. Кыпчаки Северного Кавказа по данным грузинских летописей XI – XIV веков // Материалы сессии по проблеме происхождения балкарского и карачаевского народов. – Нальчик: Кабардино-Балкарское книжное издательство, 1960. – С. 113 – 126
2. Анчабадзе Г. З. Кыпчаки в Грузии // Проблемы современной тюркологии. – А.-А.: Наука Казахской ССР, 1980. – С. 342 – 344.
3. Ахинжанов С.М. Кыпчаки в истории средневекового Казахстана. Алматы: Гылым, 1995. – 296 с.
4. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения. М.: Наука, 1979. – 279 с.
5. Баскаков Н.А. Тюркская лексика в слове о полке Игореве. М., Наука, 1985. – 210 с.
6. Бибииков М.В. Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII – XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СССР: 1980. – М.: Наука, 1981. – С. 5 – 151.
7. Венгерский хроникальный свод XIV века // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия. – Т. IV. / Составление, перевод и комментарий А.В. Назаренко. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2010. – С. 353 – 372.
8. Гаркавец А. Кыпчакский словарь. Сепаратное издание – Алматы: Алматыкітап, 2011. – 1082 с.
9. Голден П. Религия кыпчаков средневековой Евразии // Степи Европы в Эпоху Средневековья. – Донецк: Донецкий национальный университет, 2008. – Т.6.: Золотоордынское время. – С. 309 – 340.
10. Головкин О.Б. Половецкий хан Котян Сутоевич у політичному житті Центрально-Східної Європи першої половини XIII ст. // XI сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції м. Київ, 7-8 червня 2007 р. – К.: Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського, 2007. – С. 80 – 83.
11. Грушевський М. С. Історія України-Руси.–К.: Наукова думка, 1993. –Т. 3. –586 с.
12. Данило Други. Животи краљева и архиепископа српских. Службы. / Приредили Гордон Мак Данијел, Дамиан Петрић, данашња језичка варијанта Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Дамњан Петровић. – Белград: Просвета: Српска књижевна задруга, 1988. — 335 с. "Восточная литература". [Електронний ресурс]. – Режим доступу. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIV/Danilo_II/Vita_Urosi/text.htm
http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIV/Danilo_II/Vita_Milutini/frametext.htm – Назва з екрану
13. Жития царя-царей Давида // Символ. – №40. – (1998). "Восточная литература". [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XI/1080-1100/David/frametext1.htm> – Назва з екрану

14. Жан де Жуанвиль. Книга благочестивих речень и добрых деяний нашего святого короля Людовика / Пер. с старофранц. Цыбулько Г.Ф., под ред. Карачинского А.Ю., науч. ред. Малинин Ю.П. – СПб.: Евразия, 2007. – 400 С.
15. Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу / [Перевод и комментарии А.П.Ковалевского.] Под редакцией И.Ю.Крачковского. – М.-Л.: Изд. Академии наук СССР, 1939. – 228 с. "Библиотека электронных ресурсов Исторического факультета". [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/fadlan.htm> – Назва з екрану
16. Илиев Н. Десять половецких имен // Сборник материалов международной научной конференции Кыпчаки Евразии: история, язык и письменные памятники посвященной 1100 Кимекского государства в рамках Дней тюркской письменности и культуры. – Астана: Евразийский университет им. Л.Н. Гумилева, Министерство культуры и информации Республики Казахстан Комитет по языкам, 2013. – С. 98 – 104.
17. Ипатьевская летопись/ Воспроизведение текста издания 1908 г. // Полное собрание русских летописей. – М.: Восточная литература, 1962. – Т.2. – XVI, 938, 87, IV с.
18. История и восхваление венценосцев / Пер. и ред. Кекелидзе К.С. – Тбилиси: Академия Наук ГрузССР, 1954. – 112 С. "Восточная литература" [Электронный ресурс]. – Режим доступа. http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Istor_vencenoscev/frameset1.htm – Назва з екрану
19. Кадырбаев А.Ш. Тюрки и иранцы в Китае и Центральной Азии XIII –XIV вв. – А.-А.: Гылым , 1990 – 160 с.
20. Кадырбаев А.Ш. О миграциях и расселении кыпчакских племён в степях Евразии до эпохи Чингис-хана // *Altaica*. – Вып. VIII. – М.: Институт Востоковедения Российской Академии Наук, 2003. – С. 96 – 106.
21. Кадырбаев А.Ш. Персидские и китайские источники о переселении кыпчакских племен в Дашт-и Кипчак (в XI – начале XIII в.) // Историко-культурные взаимосвязи Ирана и Дашт-и Кипчака в XIII – XVIII вв. Материалы международного круглого стола. – Алматы: Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова Министерства образования и науки Республики Казахстан, Центр иранистики, 2004. – С. 21 – 30.
22. Анна Комнина. Алексиада / Пер., вступит. статья, комм. Любарского Я.Н. – М.: Наука, 1965. – 688 с. "Alanica". [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://www.alanica.ru/library/Komn/text.htm> – Назва з екрану
23. Кумекоев Б.Е. Об этническом составе кыпчаков XI – нач. XIII вв. по арабским источникам // Проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Наука, 1990. – Вып. 2. – С. 118 – 130
24. Лаврентьевская и Суздальская летопись по Академическому списку/ Под. ред. акад. Е.Ф. Карского. Воспроизведение текста изд. 1926-1928 гг.; АН СССР, Ин-т Истории // Полное собрание русских летописей. – М.: Восточная литература, 1962. – Т.1. – VIII, 578 с.
25. Литаврин Г.Г. Болгария и Византия в XI – XII вв. – М.: Акад. Наук СССР, 1960. – 472 с.
26. Магистр Рогерий. Горестная песнь о разорении Венгерского королевства татарами: пер. с Лат. Досаев А.С. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2012. – 304 с.
27. Материалы по истории туркмен и Туркмении. Арабские и персидские источники VII – XV вв. / Под ред. С.Л. Волина, А.А. Ромаскевича и А.Ю. Якубовского – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1939. – Т.1. – [4], 612 с., 1 л.
28. Менгес К. Восточные элементы в "Слове о полку Игореве". – Л.: Наука, 1979. – 268 с.
29. Мургулия Н.П. Половцы южнорусских степей (до переселения орды Отрока в Грузию) // Труды Тбилисского ордена Трудового Красного знамени университета. – Вып. 216. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского ордена Трудового Красного знамени университета, 1984. – С. 5 – 16
30. Мургулия Н.П., Шушарин В.П. Половцы, Грузия, Русь и Венгрия в XII-XIII вв. – М.: Институт славяноведения и балкановедения РАН, 1998. – 336 С.
31. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – 640 с.
32. Осипян О. Нове джерело з історії монгольського походу на країни Центрально-Східної Європи (1236 – 1242 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі. –К.: Інститут Історії НАНУ, 2004. –№4. – С. 331 – 347.
33. Осипян О. Поширення християнства серед половців XI-XV ст. // Київська старовина. – №1. – К.: АРТек, 2005. – С. 3 – 28.
- Осипян О. Поширення християнства серед половців XI-XV ст. // Київська старовина. – №2. – К. : АРТек, 2005. – С. 3 – 22.
34. Павлов П. Бунтари и авантюристы в средневековна България. — Велико Търново: Абагар, 2000. – ISBN 954-304-152-0. Електроний варіант книги на сайті веб-видавництва Liternet. [Електронний ресурс]. http://liternet.bg/publish13/p_pavlov/buntari/. – Назва з екрану

35. Павлов П. Половцы во внутривосточной жизни Византии и Болгарии XIII-XIV вв. // *Stratum Plus*. – №6 (2005-2009): Причерноморские этюды. – СПб.-Кишинев-Одесса-Бухарест.: Высшая Антропологическая Школа, 2009. – С. 388 – 404.
36. Пашуто В.Т. Половецкое епископство // Пашуто В.Т. Русь. Прибалтика. Папство. Избранные статьи. М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2011. – С. 573 – 581.
37. Прицак О. Коли і ким було написано "Слово о полку Ігоревім"? – К: Обереги, 2008. – 360 с.
38. Расовский Д.А. Военная история половцев // *Seminarium Kondakovianum/Annals of the Institute of the History of the Carpathian Basin*. – Вып. 11. – Прага: Kondakov Institute, 1940. – С. 95 –128.
39. Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. – СПб.: Издано на иждивении С.Г. Строганова, 1884. –Т. I: Извлечения из сочинений арабских. – XVI, 563, [1] с.
40. Хониат Никита. История со времени царствования Иоанна Комнина / Перевод редакции Н.В. Чельцова. – Т.2. (1186-1206). – СПб.: Санкт-Петербургская Духовная Академия, 1862. – 540 с. Веб-сайт Восточная литература [Электронный ресурс]. Режим доступа <http://www.hist.msu.ru/ER/etext/Xoniat/index.html> – Назва з екрану
41. Храпачевский Р.П. Военная держава Чингисхана – М.: ООО Издательство Аст: ОАО ВЗОИ, 2004. – 557, [3] с.
42. Шушарин В.П. Ранний этап этнической истории венгров – М.: РОССПЭН, 1997. – 512 с.
43. Цулая Г.В. Отрок Шарукан – Атрака Шарганис-дзе (к вопросу об антропологическом источниковедении народов Северного Кавказа) // *Силуэты Грузии* – Вып. 2. – М.: Институт этнологии и антропологии РАН, 2008. – С.112 – 148
44. Федоров Я.А., Федоров Г.С. Ранние тюрки на Северном Кавказе – М.: Издательство Московского Университета, 1978. – 296 с.
45. Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники. – М.: Изд-во Московского государственного университета, 1966. – 274 с.
46. *Albrici monachi Triumfontinum Chronicon / edidit P. Sheffer-Boichorst-1241. // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum – Hannover: Societas Apriendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi, 1874. – Т. XXIII. – S. 631 – 950.*
47. *Annales Ottakariani // Fontes rerum Bohemicarum. – Praga 1874. – Т. II/1. – P. 308-335.* Веб-сайт Центра медієвістичних студій, Чехія. [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.clavmon.cz/clavis/FRRB/chronica/ANNALES%20OTTAKARIANI.htm> — Назва з екрану
48. *Articuli Cumanorum // Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana — Sangalli, 1849. – S. 554 – 558*
49. Baski I. On the ethnic names of the Cumans of Hungary // *Kinship in the Altaic World/ Proceedings of the 48th PIAC. Edited by Elena V. Boikova and Rostislav B. Rybakov. – Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 2006. – P. 43 – 54.*
50. Balogh L. Mikor költözött Kötöny kun fejedelem Magyarországra? // *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica.–Szeged: University Szeged. Institute of History, 2001. –Т. 113. – С. 53-61.*
51. Berend N. At the gate of Christendom: Jews, Muslims, and "pagans" in medieval Hungary, c. 1000-c. 1300 – Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001. – 340 p.
52. Berend N. Cuman integration in Hungary // *Nomads and Sedentary World. – Budapest: Curzon, Library of the Central European University, 2001. – P. 103 – 127.*
53. *Chronicon Dubnicense : Cum codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, cronicisque Vindobonensi picto et Budensi accurate collatum // Historiae Hungaricae fontes domestici. Pars prima. Scriptorum ; 3. – Quinque-Ecclesiis : [s. n.], 1884. – P. 1 – 207.*
54. *Chronicon pictum Vindobonense / ad fidem codicum recensuit, observationes, disquisitionem de aetate Belae regis notarii, et animadversiones criticas adiecit M. Florianus // Historiae Hungaricae fontes domestici. Pars prima. Scriptorum ; 2. – Lipsiae : [s. n.], 1883. – P. 100 – 245.*
55. *Fontes Rerum Bohemicarum. – Т. II. Cosmae Chronicon Boemorum cum continuatoribus / Prameny dějin českých. Díl II. vydavane z nadani Palackeho/ Kosmuvi letopis cesky s pokračovateli. / vydavatel Dr. Jos. Emler, prekladatel V.V. Tomek. – Praha, 1874. // <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169>*
56. Golden P.B. The Polovci Dikii // *Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1980. – Vol. III-IV. (1979/1980). – P. 296 – 309.*
57. Golden P.B. Cumanica I :The Qıpçaqs in Georgia // *Archiwum Eurasiae Medii Aevi. – Vol. IV. – Wiesbaden: Otto Harrasowitz Verlag, 1984. – P. 45 – 87.*
58. Golden P.B. Cumanica IV : The Cumano-Qıpçaq Clans and Tribes // *Archiwum Eurasiae Medii Aevi. – Vol. IX (1995-1997). – Wiesbaden: Otto Harrasowitz Verlag, 1997. – P. 16 – 29.*
59. Golden P.B. "I will give the people unto thee". The Chinggisid Conquests and their aftermath in the Turkic World // *Journal of the Royal Asiatic Society. Third Series. – Vol. 10. – Part 1. – Cambridge UK: Cambridge University Press, 2000. –P. 21 – 41*

60. Gökbel A. Kipchaks and Kumans // *The Turks*. – Vol. 1. – Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 2002. – P. 643 – 659.
61. Kovacs Sz. Borc, a Cuman chief in the 13th century // *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* Vol. 58 No. 3. Budapest, 2005. 255–266.
62. Kurat A. N. IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadenizin Türk Kavimleri ve Devletleri. – Ankara: Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 1972. – 511 s.
63. Lăzărescu-Zobian M. Cumania as the name of thirteenth century Moldavia and Eastern Wallachia: some aspects of Kipchak-Rumanian relations // *Turks, Hungarians and Kipchaks. A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun/Journal of Turkish Studies*. – Harvard, 1984. – Vol. 8
64. Mándoky Kongur István. A hantós-széki kunok // *Székesfehérvár évszázadai – Székesfehérvár, 1972. – 2. Középkor. – "Terebess Online"*. [Електронний ресурс] Режим доступу <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kunhantos.html> – Назва з екрану.
65. Mándoky Kongur I. A kunok ılas törzse és törökségi kapcsolatai // *Jászkunság – XXII. – 1-2.* – Szolnok, 1976. Веб-сайт Terebess. Режим доступу <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kunulas.html> – Назва з екрану.
66. Minorsky V. Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India. – London: Royal Asiatic Society, 1942. – 170, 53 p.
67. Moravcsik Gy. Byzantinoturkica. – Vol. 1-2. – Leiden: Brill, 1983. – 730 S.
68. Paloczi-Horvath A. Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe Peoples in Medieval Hungary – Budapest: Corvina Kiadó, 1989. – 141 p.
69. Pelliot P. Notes sur l'histoire de la Horde d'Or. — Paris: Adrien-Maisonneuve, 1949. – 292 p.
70. Polgár Sz. Kötöny, kun fejedelem // *Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Medievalisztikai PhD-konferencia előadásai.* – Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1999. – Az. I. – O. 91 – 102.
71. Rasonyi L. Anthroponymes Comans de Hongrie // *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricum*. Vol. XX. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. – P. 135 – 147.
72. *Scriptores Rerum Hungaricarum Veteres ac Genuni. Cura et Studio Joannis Georgii Schwandtneri. – Pars Prima – Vindibonae: Typis Joannis Thomae nob. de Trattnern, Caes. Reg. Aulae Typographi et Bibliopolae, MDCCLXVI (1766).*
73. Simonis de Keza. *Gesta Hungarorum // Historiae Hungaricae fontes domestici. Pars prima. Scriptores ; 2.–Lipsiae: [s. n.], 1883. – S. 52 – 99.*
74. Spinei V. *Moldavia in the 11th-14th Centuries.* – Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, 1986. – 276 p.
75. Spinei V. *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century – Cluj-Napoca: Romanian Cultural Institute – Istros Publishing House, 2003. – 546 p.*
76. Spinei V. *The Cumanic Bishopric: genesis and evolution: Genesis and Evolution // The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans. – Leiden- Boston: Brill, 2008. – P. 413 – 456.*
77. Spinei V. *The Romanians and the Turkic nomads North of Danube Delta from tenth to the Mid-Thirteenth Century.* – Leiden-Boston: Brill, 2009. – XVII, 545 p.
78. Stoyanow V. *Cumanian Anthroponymics in Bulgaria during the 15th Century // Studia in Honorem Professoris Verae Mutafchievae. – Sofia: Amicita, 2001. – P. 315 – 332. – Персональна веб-сторінка В. Стоянова. [Електронний ресурс]. Режим доступу http://www.ihist.bas.bg/CV/Valery_Stojanow/VS_Anthroponymis.htm – Назва з екрану.*
79. Stoyanow V. *Kumans in Bulgarian history // The Turks. — Ankara: Yeni Türkiye Yayınları , 2002. – Vol. I. – P. 680-692.*
80. Vasary I. *Orthodox Christian Qumans and Tatars of the Crimea in the 13th – 14th centuries // Central Asiatic Journal. – 32. – Wiesbaden, 1988. – P. 260 – 271.*
81. Vasary I. *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185 – 1365 – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – XVI, 230 p.*
82. Zimonyi I. *History of the Turkic speaking peoples in Europe before Ottomans.* Веб-сайт Упсальського Університету. [Електронний ресурс]. Режим доступу http://www.Lingfil.uu.se/afro/turkiskasprak/ip2007/Zimonyi_I.P.pdf – Назва з екрану

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Пилипчук Ярослав Валентинович – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник, Відділ Євразійського степу, Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України.
Наукові інтереси: середньовічна історія країн Європи та Сходу.